פורום דב לאוטמן
למדיניות החינוך

תיקון העולם משמעו תיקון החינוך

מחקר אודות יחסם של מורים והורים לשיח קונטרוברסלי בבית הספר

קיץ 2016

בראשות פרופ' עירן הלפרין

בית הספר לפסיכולוגיה

המרכז הבינתחומי הרצליה

תקציר מחקר שיח קונטרוברסלי בבית הספר

המחקר בוצע לקראת כנס דב לאוטמן למדיניות החינוך, 2016, בראשות פרופ' עירן הלפרין וצוותו: אהרן לוי, בועז המאירי, אטיאנצ'י אלמו, עדן נבט וקיידה פרודגרס

מטרת המחקר הנה לסייע בהבנת תפיסות המורים כלפי קיום שיח קונטרוברסלי בכיתות הלימוד בחינוך העל-יסודי, תחת הקשר של ציפיות ותפיסות ציבור ההורים מהם. כמו כן, המחקר שואף למפות את החסמים והזרזים התפיסתיים, הפסיכולוגיים, והמעשיים לקיום שיח בתחומים קונטרוברסליים במערכת החינוך.

שיטת המחקר התבססה על מחקר פיילוט ושני סקרים שהתבצעו במהלך קיץ 2016, בקרב מדגם רחב של מורים והורים לתלמידים במערכת החינוך העל-יסודית. סקר המורים הופץ במסגרות שונות כולל ישירות בבתי ספר, בקרב בוגרי מכללות להוראה, בפורומים אינטרנטיים ובפייסבוק, ברשימות תפוצה של חוקרים מתחום החינוך, בסיוע ארגוני חברה אזרחית מתחום החינוך, בתכניות החינוך של קרן לאוטמן ובעזרת חברות סקרים שונות. בסופו של דבר, המדגם הסופי כלל 862 מורים שענו על הסקר במלואו.
סקר ההורים הופץ בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה בישראל בעזרת חברות סקרים וכלל 558 הורים שענו על הסקר במלואו. בגרף מטה ניתן לראות את החלוקה של המשיבים לפי מגזרי מערכת החינוך. ביחס לגודלה היחסי באוכלוסייה, החברה הערבית מיוצגת במדגמים מעט בחסר אך עם זאת, גודל המדגם האבסולוטי של אוכלוסייה זו מהווה מדגם מייצג שניתן להסיק ממנו על הכלל. החתך של הזרם הממלכתי והממלכתי דתי במדגם הסקר משקף בצורה כמעט מדויקת את גדלם היחסי באוכלוסייה.

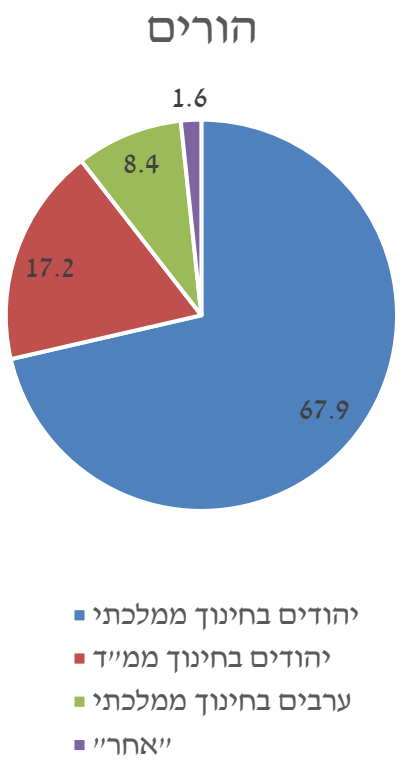

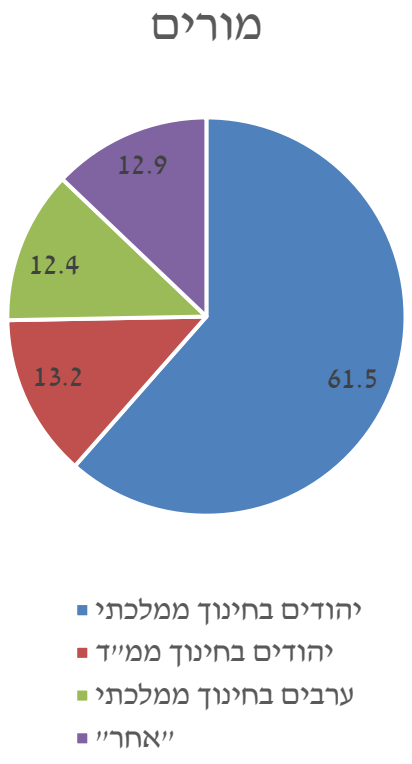

מבחינת מקצועות הלימוד של המורים במדגם, כ-17% מכלל המורים במדגם הינם מורים לאזרחות והיסטוריה, אשר לפי הגדרת תפקידם נדרשים ללמד נושאים שנתפשים כקונטרוברסליים, כ-54% הינם מורים למקצועות הומניים, וכ-23% מורים למקצועות ריאליים (עוד כ-5% מהמורים מלמדים מקצועות שאינם נופלים תחת החלוקה הזאת). מבחינת וותק בהוראה, כ-37% מהמורים הם בעלי וותק של עד 5 שנים, כ-30% מהמורים עם וותק של בין 5 ל-15 שנים, כ-17% עם וותק של בין 15 ל-25 שנה, וכ-16% הנותרים עם וותק של מעל 25 שנה.

השאלון אותו התבקשו המורים למלא היה בנוי משלושה חלקים מרכזיים. בחלק הראשון המורים התבקשו לענות על פריטי דמוגרפיה מסוגים שונים, ופריטים נוספים המיועדים לבחון תפיסות בסיסיות שלהם בנושאים חברתיים וחינוכיים. החלק השני כלל שאלות העוסקות ביחסם של המורים לניהול שיח אודות סוגיות קונטרוברסליות שונות. חלק זה בחן שלושה מרכיבים שונים: ראשית, המורים נשאלו לגבי התנהלותם בפועל בכיתה, לאחר מכן המורים נשאלו מה לדעתם מצופה מהם על ידי ההורים, והמערכת הבית ספרית (כלומר, ההנהלה ושאר המורים בבית הספר), ולבסוף הם נשאלו מה לדעתם האידיאל בנושא ניהול שיח קונטרוברסאלי בכיתה. חלק זה נשאל למעשה פעמיים, כאשר בפעם הראשונה כל המורים התבקשו לענות על השאלות בהקשר של סוגיית יחסי יהודים-ערבים, ובפעם השנייה בהקשר של סוגיה שנתפסת על ידם באופן סובייקטיבי כקונטרוברסלית ביותר מתוך רשימת נושאים שנמצאו כקונטרוברסליים במחקר מקדים. חלקו השלישי של השאלון כלל שאלות לגבי חסמים, פסיכולוגיים ומעשיים, שיכולים באופן פוטנציאלי למנוע מהמורים לשוחח על נושאים קונטרוברסליים בכיתה. בד בבד, שאלון דומה הופץ בקרב הורים לתלמידים בחינוך העל-יסודי, בו הם נשאלו על תפיסתם את המציאות בפועל, ציפיותיהם מהמורים, והאידיאל מבחינתם.

כאמור, כל המורים וההורים התבקשו לענות על שאלות בהקשר של שיח אודות יחסי יהודים-ערבים, ולאחר מכן התבקשו לבחור את הסוגיה שמעוררת הכי הרבה מחלוקת בעיניהם ולענות על אותן השאלות בהקשר לאותה הסוגיה. כפי שניתן לראות בגרף מטה, מתוך 862 המורים, 35% בחרו בגזענות כסוגיה שהכי מעוררת מחלוקת מבחינתם, הסוגיות של יחסי דת מדינה, יחס לקהילת הלהט"ב וזכויות אדם נבחרו על ידי כ-15% מהמורים כל אחד, ושאר הסוגיות נבחרו על ידי בין 5% ל-2% מהמורים. לאור זאת, כל הניתוחים נעשו פעם אחת על תשובות המורים בהקשר ליחסי יהודים-ערבים, פעם שנייה בהקשר של סוגיית הגזענות, ופעם שלישית על חיבור של כל שאר הסוגיות הקונטרוברסליות יחד. דבר נוסף שניתן לראות בגרף מטה הוא שישנם הבדלים משמעותיים בין המגזרים השונים באשר לאלו סוגיות נחשבות כקונטרוברסליות ביותר. למשל, בעוד שסוגיית היחס לקהילת הלהט"ב היא קונטרוברסלית ביותר בעיני אחוז ניכר של המורים במגזר הממלכתי דתי, בקרב המורים הערבים אין כמעט מורים שמתייחסים לסוגיה זאת באופן הזה. בנוסף, למרות שסוגיית זכויות האדם היא כמעט הסוגיה הקונטרוברסלית ביותר בקרב המורים הערבים, אף אחד מהמורים הערבים לא התייחס באופן הזה לסוגיית הפליטים וכו'.

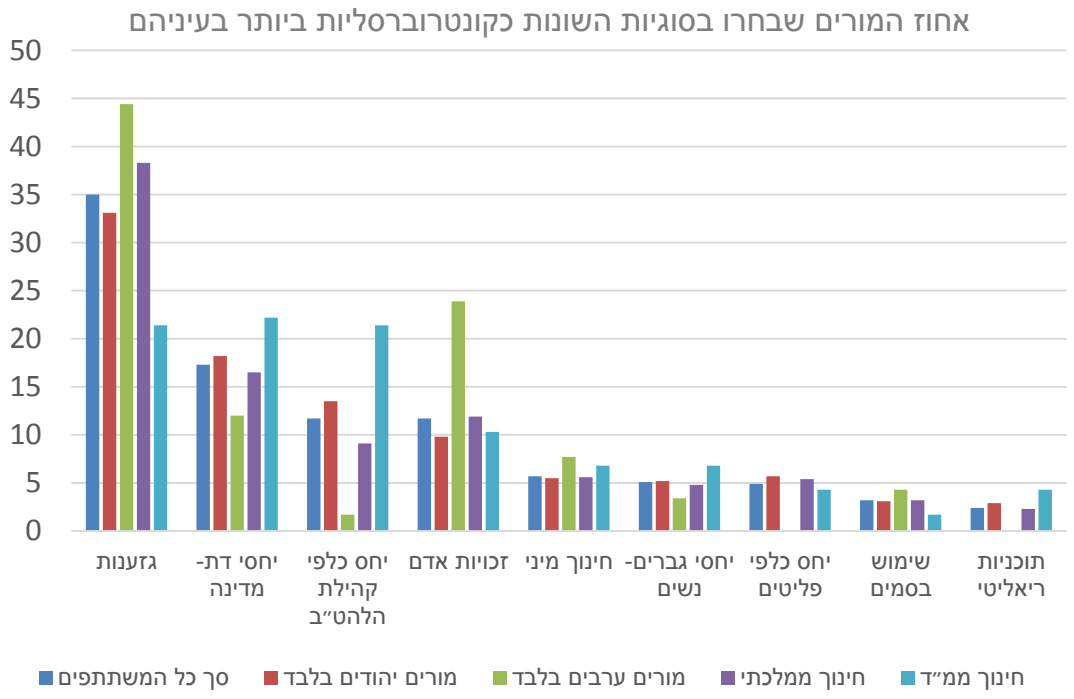

הממצא המרכזי שעולה מהנתונים, ואין זה מאוד משנה אם זה בהקשר של יחסי יהודים-ערבים, גזענות או שאר הסוגיות הקונטרוברסליות, הינו שהמורים מדווחים שבפועל הם מדברים על סוגיות קונטרוברסליות בכיתה באופן משמעותי (4.29 מתוך 6). עם זאת, מבחינת המורים הם עדיין לא עוסקים בסוגיות אלו מספיק ומבחינתם אידיאלית רמת העיסוק בסוגיות אלו הייתה צריכה להיות גבוהה יותר (5.05 מתוך 6, הבדל של כ-15%). כפי שניתן לראות בגרף מטה, הפער בין ההתנהגות בפועל עליה המורים מדווחים, לבין האידיאל מבחינתם קיים גם בכל שאר הסוגיות הקונטרוברסליות.

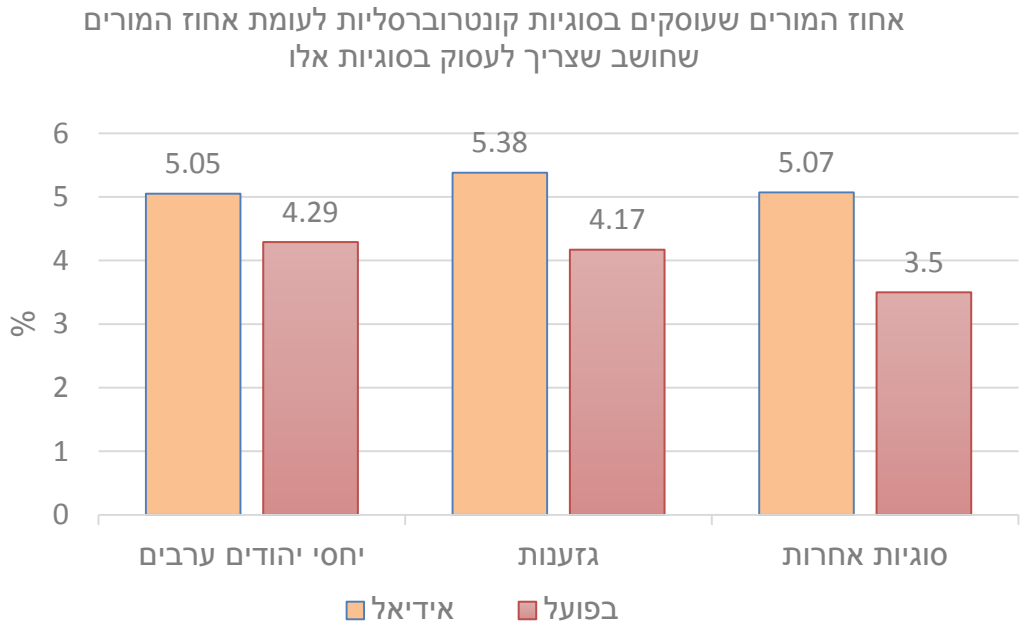

בהמשך לכך, בחנו באיזו אסטרטגיה המורים בוחרים כאשר נדרשים ללמד סוגיות קונטרוברסליות בפועל. ייתכן כי הם חושבים שיש להקדיש זמן בשיעורים לנושא הגזענות, לדוגמא, אך בפועל מתייחסים לנושא זה כאילו הוא אינו קונטרוברסלי כלל. באופן כללי, רוב המורים (כ-64%) דיווחו כי כאשר הם נדרשים לנושא יחסי יהודים-ערבים בכיתה, האסטרטגיה בה הם משתמשים היא להציג לתלמידים את הסוגיה כקונטרוברסלית ונותנים ייצוג שווה לכל הדעות בנושא בלי להכריע. עם זאת, כ-9% מהמורים דיווחו כי הם בוחרים שלא להתייחס לסוגיה כקונטרוברסלית, ומציגים רק את העמדה שבעיניהם היא נכונה; כ-11% דיווחו כי הם מציגים את הסוגיה כקונטרוברסלית, אך מצדדים באופן חד משמעי באחת העמדות ומסבירים למה; ולבסוף כ-16% נמנעים לחלוטין מלהעלות את הסוגיה בכיתה.

כעת נשאלת השאלה מה יכול להסביר את הפער בין מה שקורה בפועל לבין האידיאל ומדוע ישנו אחוז משמעותי של המורים שמעדיף להימנע מסוגיות אלו לחלוטין. מה שעולה באופן חזק מאוד מהנתונים זה שתפיסת המורים לגבי ציפיות ההורים והמערכת הבית ספרית היא שהם אינם מעוניינים בכך שהמורים יגעו בנושאים הקונטרוברסליים, בין אם זה ביחסי יהודים-ערבים, גזענות ונושאים אחרים. לגבי יחסי יהודים-ערבים, כאמור כ-87% מהמורים חושבים שיש ללמד נושא זה בבית הספר, אך עם זאת רק כ-47% בלבד מהמורים חושבים כי זוהי ציפיית המערכת הבית ספרית מהם, וכ-23% בלבד חושבים שזוהי ציפיית ההורים. הבדלים אלו משתנים מעט כאשר בוחנים סוגיות קונטרוברסליות אחרות, אך המגמה נשארת בעינה, כפי שניתן לראות בגרף מטה.

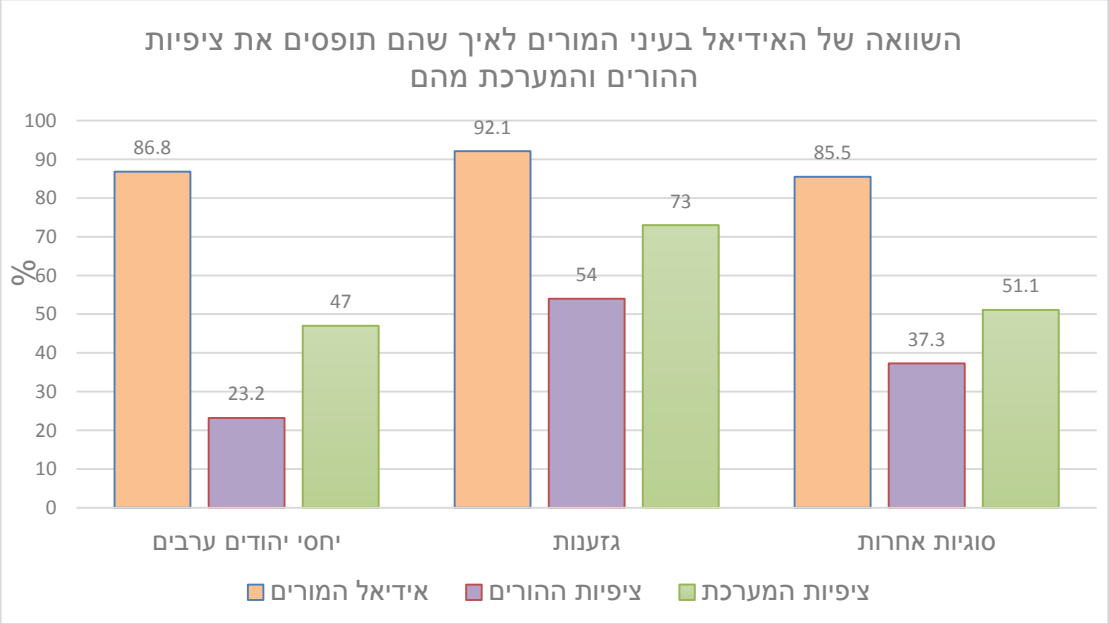

עם זאת, באופן מעניין, כאשר בוחנים את המצב בקרב ההורים מגלים שתפיסתם של המורים רחוקה מלהיות מדויקת ושכ-91% מכלל ההורים חושבים שיש ללמד את הסוגיה בבית הספר (כאשר גם רובם המוחלט של ההורים הערבים וההורים בחינוך הממלכתי-דתי, כ-80% ו-81% בהתאמה, חושבים כך). כלומר, לאור הממצאים ניתן לומר שישנה בעיית תקשורת בסוגיות אלו בין המורים להורים. למשל בעוד שההורים מצפים שסוגיה זו תלמד אבל לא יודעים שהיא כבר

נלמדת (רק 29% מההורים חושבים שהמורים מלמדים את הסוגיה בפועל), המורים רוצים ללמד את אותה הסוגיה בדיוק אבל חושבים שההורים לא רוצים שזה יקרה.
בנוסף, נראה שחוסר התקשורת המדובר בהקשר הזה חוזר על עצמו גם בין המורים למערכת ולמרות שלמערכת ישנה מדיניות ברורה בנושא המופיעה בחוזר מנכ"ל משרד החינוך "ניהול דיונים על נושאים השנויים במחלוקת העוסקים באקטואליה ובזהות של הפרט", כ-73% מהמורים דיווחו שאינם מכירים את חוזר המנכ"ל ובעיני יותר ממחצית המורים המערכת לא רוצה שילמדו את הסוגיה הקונטרוברסלית.
ייתכן כי אם המורים היו מכירים בכך שרוב ההורים עומדים מאחוריהם, וכי משרד החינוך קורא להם לנהל דיונים אודות נושאים קונטרוברסליים הם לא היו חשים בדידות במערכה והיו חשים פחות חשש לעסוק בסוגיות אלו.

ואכן, כ-24% מכלל המורים הסכימו כי על המורים להגן על עצמם ולא ללמד, לדוגמא, על יחסי יהודים-ערבים בכיתה, כאשר מבין המורים הערבים, כ-39% מהאוכלוסייה הזאת דיווחו כי הם חשים שעליהם להגן על עצמם. בנוסף, כאשר בוחנים את נטיית המורים לבצע צנזורה עצמית, כלומר לשמור לעצמם מידע ממקורות מוסמכים שעלול להיות קונטרוברסלי, למרות שאין איסור רשמי לדבר עליו, נמצא כי כ-28% מכלל המורים הם בעלי נטייה לצנזורה עצמית. כאשר בוחנים את הנתונים לעומק, ניתן לראות כי נטייה זאת גבוהה יותר אצל המורים הערבים (כ-52%) והמורים בחינוך הממלכתי-דתי (כ-48%).

לבסוף, מיעוט לא מבוטל של המורים חש כי להם ולתלמידיהם אין את הכלים להתמודד עם סוגיות קונטרוברסליות בכיתה. באופן ספציפי, כ-38% מהמורים מרגישים כי לתלמידיהם את היכולות לכך, וכ-27% מרגישים כי להם אין היכולות לכך. עם זאת, למרות תחושת חלק גדול מהמורים שחסרים להם הכלים לעסוק בנושאים אלו הנתונים מראים שרק כ-13% מהמורים עברו הכשרה בנושא ניהול שיח קונטרוברסלי ופחות מ9% מכירים את התכניות השונות המוצעות למורים בנושא.

לאור הממצאים המוצגים לעיל, ניתן לומר שבקרב חלק ניכר מהמורים במערכת החינוך ישנה תפיסה על פיה הן ההורים והן המערכת מצפים מהם לדון באופן מועט ביותר בנושאים שנויים במחלוקת. תפיסה זו עלולה לגרום למורים לחוש "בודדים במערכה" וליצור מתחים משמעותיים אל מול מה שחלק גדול מהמורים תופסים כהתנהלות הראויה והנכונה. לגבי ההורים, ניכר שקיים פער משמעותי בין תפיסות המורים את ציפיות ההורים והמצב בפועל. לגבי המערכת, ניכר כי קיים פער בין תפיסות המורים לבין המדיניות הרשמית (כפי שבאה לידי ביטוי בחוזר מנכ"ל) אבל לא ברור האם רוח המערכת נמצאת בהלימה עם תפיסות המורים. ייתכן כי חלק מהפערים הללו נובעים מקצרים בתקשורת ובתהליכי העברת מסרים. על מנת להתמודד עם המצב הקיים יש לנסות ולשפר התקשורת בין המערכת למורים ובין המורים להורים בסוגיות אלו. נראה כי יש חוסר גדול בתקשורת פתוחה ובהבהרת המסרים והמדיניות, כאשר המורים חשים כי מה שנאמר הוא לא תמיד מה שאכן המערכת מתכוונת אליו. בנוסף, הצורך בהנגשה והטמעה של כלים שיסייעו למורים ולתלמידים לעסוק בסוגיות קונטרוברסליות בכיתה, עולה גם הוא מהנתונים,

כמו גם חיזוק תחושת החוללות של המורים ביכולתם להתמודד. טיפול בסוגיה יעזור לשפר את התמודדותם של המורים עם סוגיות אלו.